

Ezért kerül a végén kelletlen helyzetbe. Jelképesen, mert valójában nem ő, nem is a tanulmány: a műszerkezet. Minthogy Krizában váratlanul, korán elhallgat a költő, a kor- és életrajz szövedéke úgy marad, amint van: ígéretnek. Folytatás nélkül, felibe-harmadába.

Elapad a költői véna, a pályakép megszakad: a Kriza-életmű s a történeti háttér fonálát Faragó bogyozza tovább. De másképp. Tárgya lehetővé teszi, hogy Antalhoz képest beérje kevesebbrel is; a gyűjtő s a tudós jellemzése nem kíván oly széles skálát mint a költőé s a közéleti emberé. Így hőse tevékenységét a negyvenes évek reformmozgalmaiban (Antal kezdeményét) — viselt dolgait a szabadságharc idején —, egyházi s a tudós jellemzési munkásságát (amit jómaga csak érint) — jellemének alakulását, élet- és társadalom-szemléletének későbbi fejleményeit —, szerkesztői s tudománypolitikai szerepét a Keresztény Magvető körül stb. elhanyagolható, mellékes ügynek tekinti. Vagyis oly tényezőket negligál, amelyeknek gyermek- és ifjúkori megfelelést Antal még gyűjtögette és elemzte. Továbbá olyanokat is (közéleti, közírói szerep, társadalom- és népszemlélet stb.), amelyek pedig lényegi, szoros összefüggésben vannak — egyébként is, nemcsak Kriza művében — az irodalmi élet fejlődésével, a műköltészeti és népiesség állandó kölcsönhatásával s ennek változásaival. Igaz, ami így Faragóra marad, még mindig nem csekély. Egy szerte ágazó témakört: a Vadrózsák genezisést, a gyűjtést, a szöveggondozás körülményeit, az európai s a hazai példák hatását, a végső koncepció kialakulását, a gyűjtemény (az első kötet) sajtóvisszhangját, Kriza halálát, az írott hagyaték sorsát s az örökség, a szellem kisugárzását kell formába öntenie.

Tapasztalt, rutinos szerző, élvezzi az írást; témáját ökonomikus, arányos szerkezetben s magvas, Krizához illő stílusban adja elő. De nem csupán igényes. És nem is csak a belső forma, a szerkesztés útvesztőjében mozog otthonosan, az ismeretekben is: jól tájékozott, modern szemléletű filológus. Tudja, miért s hová kell nyúlania, kiváltképp a rokon disz-

ciplinák s a komparatizmus mezején. Ez utóbbit külön is említeni kell. Míg Antal a katonadal típusú Kriza-versek, meg ihletőjük, a magyar történeti ének s román párdarabjaik összevetésében jeleskedik, Faragó a Vadrózsák-pörben. Mégpedig kiválóan: elfogulatlan bírő. A rossz emlékü évtizedek: tüzes összecsapások, parázsló viták s kétoldali, kölcsönös tévedések után végre tiszta a kép; a végszó jogát tények, igazságát a méltányos megbékélés, a testvériség szelleme őrzi.

A harmadik tanulmány újra más szabású. Szabó T. Attila — ez vág témájához — nem a történeti, hanem a leíró-elemző módszert választja. (Műve más, szerencsésebb műszerkezetben is helyt állna magáért; mint elsőrangú appendix méltán egészítené ki az egy vagy két szerzőtől, de mindenestre egyváltéban írt, történeti jellegű s pályaképféle értékelést.) Pontosan körülhatárolt, szilárd koncepciójú dolgozat: a vizsgálati anyag pazar bősége, a tiszta logika teszi élvezetessé. Alighanem a nagyközönség is szívesen fogadja; minősítésével, hasznos eredményeivel bizvást találkozunk még a szakfolyóiratokban. S hisszük, hogy az elismeréssel is, amiért szerzője féltő szeretettel vigyázza Kriza örökét. Egy régi krédó s egy igaz szentencia visszhangja cseng e dolgozatban; mintha nemcsak a hajdani mester, de mondaná írója is: a népbeszéd egy vadrózsátóhoz hasonlatos, „amelybe oltani szokták a nemes rózsáigát, hogy annál nemesebbé s erőteljesbé tegyék” — „illesse hát az élő népbeszéd” az író ajakát, „hogy eltisztítsa annak hamisságát, a nyelvgeníusz ellen ejthető minden vétéseit”. Mondhatunk-e mást mint szíves köszönetet?

Ha az imént még elégedetlenségről, bizonyos hiányosságról volt szó, most kárpótlásul az eredményt vegyük: ismereteink gazdagodtak. Amit Kriza mondott egykor vadrózsáiról, a róla írt műre is áll: megannyi tudnivalót, számos értéket találunk benne, „mit maga helyén az ügyes gazda mindig tud haszonra fordítani”.

Somogyi Sándor

## FRITZ VALJAVEC ÉS A MAGYAR IRODALOM

Fritz Valjavec: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. I—IV. München, 1953—1965. Verlag R. Oldenbourg. VII, 265; 275; 374; 286. (Südosteuropäische Arbeiten 41—44.) — Fritz Valjavec: Ausgewählte Aufsätze herausgegeben von Karl August Fischer und Mathias Bernath. München, 1963. Verlag R. Oldenbourg. 418. (Südosteuropäische Arbeiten 60.)

1953 és 1965 között a délkelet-európai kérdésekkel foglalkozó müncheni Südost-Institut kiadásában terjedelmes munka jelent meg, amelyben Fritz Valjavec, az intézet egykori vezetője monográfiába tömörítve mu-

tatja be a kutatóintézet érdeklődési körébe tartozó terület német kulturális kapcsolatainak történetét. Négy kötet már napvilágot látott, a sorozatot lezáró, névmutatónak szánt ötödik kiadása sem várthat sokáig ma-

gára. Még be sem fejeződött ez a publikáció, amikor az Intézet közrebocsátotta Valjavec válogatott tanulmányainak több mint 400 lapos gyűjteményét. A kiadványok nem első sorban irodalmi vonatkozásúak, és nem is kizárólag magyar ügyekkel foglalkoznak; Magyarország azonban, az ország kultúrája s azon belül irodalma olyan terjedelemben került tárgyalásra bennük, hogy a hazai irodalomtörténetírásnak is tudomást kell vennie róluk.

A pusztán tárgyi szemponton kívül még más okok is szólnak amellett, hogy közelebb-ről foglalkozzunk Valjavec műveivel. Elsőnek említem, hogy mikor a szerző a művelődéstörténet keretében a magyar–német irodalmi kapcsolatokról beszél, fejtegetései jobbra az összehasonlító irodalomtörténet körébe illeszkednek be, ami iránt nálunk az utóbbi években megéledt az érdeklődés; mikor pedig a német hatásokat szélesebb területen, egy többé-kevésbé egységesnek vett délkelet-európai térségben vizsgálja, a kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet problematikáját veti fel, amelynek lehetőségeit 1962-ben a budapesti összehasonlító irodalomtörténeti konferencia elég részletesen vizsgálta (*ALitt.* 1962. 101–150), s az akkor kialakított program megvalósítására azóta újabb lépések történtek.

A Valjavec könyveivel foglalkozó magyar olvasóban az irodalmi összehasonlítás vonatkozásán túl óhatatlanul felmerül egy egészen más, tudománytörténetinek mondható hasonlítási szempont is; az a kérdés nevezetesen, hogy hogyan vélekedik Valjavec, a Südost-Institut és általában a mai nyugat-német Délkelet-Europa-kutatás a magyar–német irodalmi kapcsolatok természetéről. Az idevágó nézeteknek ugyanis az 1930-as évekig viszonyuló közvetlen előzményük van. Az 1945-ös esztendő német és magyar viszonylatban egyaránt fordulatot jelez, de a második világháború vége előtt és után német részen Fritz Valjavec állásfoglalása volt az irányadó a problémák megítélésében, s az új négykötetes mű sem más, mint átdolgozott, bővített változata a szerző 1940-ben megjelent könyvének, a *Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten* című monográfiának. A háború előtti és utáni nézetek egybevetését, az összegezést és a következtetések levonását egyenesen kötelességszerűvé teszi, hogy Valjavec 1960-ban meghalt. Lezárt életművet vizsgálhatunk tehát, amelynek ilyen vagy olyan folytatása a müncheni intézet új vezetőjének kezébe van letéve, és megkönnyíti a kritikát, hogy Valjavec válogatott tanulmányainak kötele kitűnő áttekintést ad a korán elhunyt tudós egész pályájáról.

Fritz Valjavecról 1945 előtt elég sokat beszéltek Magyarországon, vitatkoztak is vele; a háború után az idősebb nemzedék már

nem foglalkozott vele, a fiatalabb kutatók sem régi, sem újabb műveit nem olvasták, és a név másfél évtized alatt feledésbe ment. A szerző személyének felidézése nemcsak életművéhez szolgálna bevezetőül, hanem történeti perspektívába állított megemlékezés is egy szorgalmas és befolyásos tudósról, aki német részen évtizedekig vezéralakja volt a magyar–német irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának.

Fritz Valjavec 1909-ben született Bécsben, Középiskoláit Budapesten az egykori német birodalmi iskolában, egyetemi tanulmányait Münchenben végezte. Cikkei 1931-től kezdve jelentek meg a német és magyarországi német folyóiratokban. Disszertációja a pozsonyi Windisch Károly Gottliebéről, a XVIII. századi Magyarország talán legjelentősebb német nyelvű írójáról és kultúrservezőjéről 1936-ban látott napvilágot. A XVIII. század ettől kezdve lett kedvelt kutatási területe, melyen legtöbbször és a legnagyobb biztonsággal mozgott. Valjavec 1945 előtti korszakának főműve a már említett nagy összefoglalás 1940-ből. 1943-ra a második kötetet is megírta, de egy Lipcse elleni légítámadás során a szedés elpusztult. A tudós ekkor már berlini egyetemi tanár (1940), a müncheni Südost-Institut helyettes vezetője. 1945 után, mikor az Intézet tevékenysége szünetelt, egyebek között megírta a jozefinizmus (1944, 1945) és a nyugati felvilágosodás történetét (1961); mikor az Südost-Institutban újból megindult a munka, hozzákezdett a németek és a délkelet-európai népek kulturális kapcsolatairól szóló könyvének [kibővítéséhez és befejezéséhez. Az utolsó kötet kéziratán dolgozott, mikor 51 éves korában meghalt.

Valjavec egyik munkájában sem állított fel új, önálló elméletet. Könyveiben az eszmék mélysége, a megoldások szellemessége helyett az anyag gazdagságával lep meg, amely néhol már a tarkaság, az öncélú halmozás benyomását kelti az olvasóban. Az óriási adattömeg pusztán tárgyi összefüggés szerint rendeződik fejezetekbe: a tényanyagot minden ízében átható szellemi munka helyett Valjavec inkább csak szortírozza adatait, a lényeges kapcsolatok felfedezéséhez multhatatlanul szükséges kritikát jobbra a körülmények pozitívista jellegű tisztázására korlátozza. Ha mégis van műveiben koncepció, ez nem az adatokból kibontva valósul meg, hanem eleve elfogadott tézisek formájában fölöttünk lebeg, és nem is a szerzőtől származik közvetlenül, hanem mintaképeitől. Ezeknek személyét illetőleg Dr. Felix von Schroeder helyesen állapítja meg, hogy a fiatal Valjavec nézeteire Bleyer Jakab és Harold Steinacker hatottak legerősebben. Az elődök és a tanítvány viszonya azonban okkal határozottabban úgy fogalmazható,

hogy Valjavec 1945 előtti műveiben az említettekhez vezethetők vissza az anyagot tárgyilag rendszerező, prekoncepiált nézetek, őket követte, mikor a háború előtt Délkelet-Európa kutatásának általános kérdéseiről beszélt, és nem szabadult meg befolyásuktól a háború utáni években sem.

Bleyer nem kell jellemezni, a hazai irodalomtörténészeknek, mert a magyar–német irodalmi kapcsolatokat tárgyaló munkái máig kézben forognak; jól ismeri a magyar ügyek iránt érdeklődő nyugatnémet közönség is, mert 1960-ban Hedwig Schwind könyvet írt róla. Míg azonban odakint elsősorban mint nemzetiségi politikusra emlékeznek rá, az itthoni irodalmi köztudat megbízható pozitivistának könyveli el, aki az első világháború táján megjelent dolgozataiban igen alapos anyaggyűjtéssel, de kissé bőbeszédűen, körülmenyesen és kevés fantáziával írta meg jól körülhatárolt témáit. Valjavec, Bleyer „egyik legkedvesebb tanítványa”, tudósi és nemzetiségi politikusi minőségben egyformán nagyon jól ismerte mesterét, és nem lehetetlen, hogy a pozitivistákra emlékeztető pedáns adattisztítástól tőle tanulta; a módszerbeli hatáznál sokkal fontosabb azonban, hogy átvette kultúrtörténeti elméletét.

A nagyhatalmú teória ismertetésére Bleyer egyik késői cikkét, az 1932-ben az Erma-tinger-emlékkönyvben megjelent *Über geistige Rezeption und nationales Schrifttum* címűt vezsem elő, amely legvilágosabban és legtömörebben tartalmazza, és szinte minden mondat egy-egy hosszú fejezet alakjában megtalálható Valjavec műveiben. Bleyer abból indul ki, hogy a nyugati nemzetek — angolok, franciák, németek, olaszok — irodalmi állandó, szoros kapcsolatban fejlődtek; az európai történelem során hol egyik, hol másik vitte közöttük a vezetőserepet, de lényegében azonos kulturális színvonalon állva bontakozott ki irodalmuk. A nyugati történeti képet Bleyer szerint hiba lenne átvinni Nyugat- és Kelet-Európa viszonylatára, mert az itteni irodalmak nem kölcsönhatásban, hanem alárendeltségi viszonyban állnak a nyugatiakkal: a népvándorlás kora óta létezik egy „sorsszerűen adott kulturális lejtő”, melyen a művelődés jvai folytonosan nyugatról kelet felé gördülnek. Bleyer úgy gondolta, hogy a szellemi értékek főképpen Bécsből, a Habsburgok fővárosából jutottak a Duna-medence országaiba. A birodalmi központnak különösen a XVI. századtól erősnek tartott hatása mellett nagyra értékelte még a hazai német városok kultúra-közvetítő hatását, a középkorvégi magyar kódexirodalmat pl. egyenesen erre vezette vissza. Bleyer, a nemzetiségi politikus persze nem tagadta a „magyar nemzeti jellem” önállóságát, s ettől, valamint a „szellemtörténeti szituációtól”, a nyelv fejlettségétől és más tényezőktől tette

függővé a hatás befogadásának módját. Az „államalkotó” magyar népnek még azzal is kedvében járt, hogy keletre továbbító szerepet utalt ki számára a magaépítette kulturális lejtőn.

A budapesti egyetem egykori professzora az elméletnek megfelelően az ideérkező művelődési javak felkutatásában és a hazai német irodalom feldolgozásában látta a magyar germanisztika feladatát. Mivel pedig a német nyelvterületről igen gyakran nívós irodalom helyett selejt, jelentéktelen epigonok és divatos fércművek érkeztek, az általa vezetett kutatás a nagy német klasszikusok interpretációja és megismertetése helyett vagy a selejt kibányászására összpontosította erejét, vagy magyarországi német írókkal, nemegyszer falusi kántorköltőkkel, jegyzőkkel, alkalmi prédikátorokkal vésződött. Magyar és németnyelvű változatban Bleyer germanisztikájának jegyében jött létre Pukánszky Béla — különben igen használható — könyve a magyarországi német irodalomról. Ez a munka terjedelmével azt a látszatot kelti, hogy gazdag és értékes német irodalom virágzott Magyarországon, tartalmával viszont arról győz meg, hogy az bizony önmagában, a hazai körülményekből kiragadva nagyon csonka, az irodalmat szerető olvasó vajmi kevés örömet találhat benne, művelődéstörténeti értéke pedig egy fokkal sem magasabb, mint ami a régi Magyarország szegény, gyenge polgárságától elvárható.

A történész Harold Steinacker azzal befolyásolta Valjavec nézeteit, hogy politikailag fogalmazta meg Bleyer kulturális lejtő elméletét. Róla ugyancsak kár volna sokat beszélni, mert életművének vezető gondolatait híven feltárja 1963-ban Münchenben kiadott *Austro-Hungarica* c. kötete. Röviden arról van itt szó, hogy Délkelet-Európa kisépeit — közvetlenül vagy közvetve — német politikai és gazdasági irányítás alá kell helyezni, mert nélküle a kontinens eme részében nem tartósítható a nyugodt, békés állapot. A kulturális zónák földrajzán annyit változtatott, hogy a német földet és népet Közép-Európával azonosította, az ettől keletre elterülő tájat átmeneti szférának minősítette, miáltal a német tömb fontosságát európai viszonylatban kétségtelenül megnövelte. Érdemes megjegyezni, hogy Steinacker mindezt még néhány éve is hirdette; amikor más nyugatnémet tudósok, köztük az 1945 utáni Valjavec, jóval reálisabban ítélik meg a viszonyokat, vagy legalábbis sokkal óvatosabban fogalmaznak.

A kultúrtörténeti elméletet felállító Bleyer valamint a jog- és alkotmánytörténeti kérdésekből kiinduló Steinacker egyúttal nemzetiségi politikával is foglalkoztak, s koruknál és neveltetésüknél fogva a régi Monarchia kategóriájában tanultak meg gondolkodni. A 30-as években kialakuló német Délkelet-Európa-ku-



atásra egyik tényező sem maradt hatás nélkül. A Habsburgok birodalmának felbomlása után Ausztria korábbi szerepét gazdasági és kulturális téren Németország igyekezett magára venni, a nemzetiségi érdeklődés a német „népiség”-kutatásához szolgáltatott anyagot, és az egykori monarchia területének vetületeként alakult ki Délkelet-Európának az a képe, amely nagyjából azonos a Habsburg birodalom Lajtán-túli részeivel. Csehszlovákiát nem számították ide, mert ez a német kelet-kutatás illetékességi körébe került át.

Valjavec tudományos jelentősége Bleyer és Steinacker után abban áll, hogy vállalkozott elődei koncepciójának kultúrtörténeti adatokkal való megtöltésére, s ezt elismerést érdemlő szorgalommal, kivételesen gazdagnak mondható dokumentáló anyaggal, gyakran önálló levél- és kéziratári kutatás alapján 1940-re a kezdetektől a XIX. századig terjedő szakaszban el is végezte. Magában a könyvben az elvi alapokat nem fogalmazta meg, de cikkeinek tanúsága szerint nagyjából ugyanúgy gondolkozott mint Bleyer és Steinacker. Ami új nála, és ami a válogatott tanulmányok kötetében ma, 20 évvel a háború befejezése után kifejezetten bántja az olvasó szemét, elsősorban a hitleri korszak frazeológiájának hatása: a német „népi gondolat”, az „életter”, a délkelet-európai „német küldetés” emlegetése és más effélék. Különben Valjavec mestereihez hasonlóan hirdette a kulturális lejtő elméletét, tagadta, hogy ebben bármiféle „kulturális nacionalizmus” lenne, hangsúlyozta a településtörténet fontosságát, Délkelet-Európa ugyanazt jelenti nála, mint mintaképeinél, s ezért került könyvének alcímébe, hogy a feldolgozást elsősorban Magyarországra tekintettel írta. Más elképzelésekről nem vett tudomást, mint ahogy általában sem érdekelték az összefüggések, amelyekből adatait kiemelte. Ha valami, még leginkább Székfü történetírása és a két világháború közötti Széchenyi-portré nyerte meg rokonszenvét.

Sok mindent el lehetne még mondani Valjavec első könyvéről, de ennyi is elégnek látszik, hogy az 1945-ös fordulat után megjelent második, bővített kiadást megíthessük. A korforduló természetesen legkevésbé az alkotó tudós munkamódszerét, az adathalmazozást és a külsőleges szerkesztést változtatta meg. Új kéziratoss anyagot Délkelet-Európáról már csak Nyugat-Németországban tárhatható ugyan fel, de most még bővebben kiaknázták a nyomtatásban megjelent közléseket, így az 1945 utáni legfontosabb magyar kiadványokat. Emellett a nyugat-német tudományban általánosan tapasztalható tendenciának megfelelően jóval többet használt angol, amerikai és francia feldolgozásokat, mint korábban. Az új mű szempontjából az eddig említett változásoknál sokkal fontosabb

azonban a Délkelet-Európa-fogalom átalakulása. Németország megmaradt a kontinens közepének, melyből a hatások kiindulnak, de délkelet a Kárpátok északi gerincétől Görögországig terjed, vagyis nemcsak „közeli” része kerül szóba, és erősen kidomborodik Délkelet-Európa kulturális fogalmának történetileg változó jellege, mely Valjavecnél főképpen abban szemléltethető, hogyan csatlakoztak fokozatosan a Balkán-félsziget népei a nyugati kultúrkörhöz. Az eredetileg a régi Monarchia képzetének hatására alkotott Délkelet-Európa-koncepció ezzel erősen közeledik ahhoz az elképzeléshez, amit Julius Dolansky fejtett ki a budapesti komparatista konferencián. A kutatási területen végbemenő kulturális fejlődés szélesebb perspektívájú leírása megkívánná azonban, hogy legalább néhol, analógia-keresés céljából felmerüljön az északi Kárpátoktól Finnországig terjedő zóna történeti alakulásának rajza, amely sokban hasonló Valjavec Délkelet-Európájához. Az elhanyagolásra nem elég mentség, hogy a tudományszakok nyugat-német beosztása szerint ezzel a területtel a kelet-kutatás foglalkozik, mert a történeti és tárgyi összefüggés többet nyom a latban, mint a szervezésben megnyilvánuló praktikus megfontolás.

Hasonló, de súlyosabb következményekkel járó hiba, hogy a négykötetes hatásnyomozó műben és a vele párhuzamosan megírt cikkekben nem tisztázódik a németéssel azonosított „közép” és „nyugat” viszonya; ezzel függ össze továbbá az a távolabbi, de igen lényeges kérdés, hogy vajon a geográfiai közelségén kívül egyengette-e más, egyetemesebb kultúrtörténeti ok a német művelődési hatások útját Délkelet-Európa felé. Az európai háttér szélességének és mélységének elhanyagolása okozta azután, hogy Közép- és Délkelet-Európa kulturális viszonya Valjavec új könyvében sem sokkal különbözik attól, amit 1940-ben bemutatott. A változtatások a terjedelmet és a stílust, de nem a szerkezetet, a külsőt és nem a lényegét érintik, s ez maradéktalanul jellemző magára a műre. Ahogyan pedig a szerző a módosításokat beállítja és véghezviszi, a háború utáni Valjavecet állítja elének élesen.

A tudós a két kiadás közötti különbséget a terjedelem növekedésében igyekezett láttatni. Erősen hangsúlyozta, hogy a második változat folytatása az elsőnek, és mintegy bizonyítékul az 1953-ban megjelent első kötet elejére az 1940-ből való előszóból iktatott egy részletet. Ha azonban összehasonlítjuk a két szöveget, meglepetten tapasztaljuk, hogy az új lenyomatot áttisztálta, és egy-két nem lényegtelen részlettel megtöltötte Valjavec. Ki-hagyta pl. az „életter” kifejezést, a német kulturális befolyás most csak ösztönös szerepére, nem formális egyúttal, és ide sorolható az új kiadás címének megváltoztatása is,

amely szerint ez nem „kulturális befolyásról” szól többé, hanem a „kulturális kapcsolatokat” tárgyalja. Alkalmazkodó készséget eláruló átfogalmazásokat az új kiadás négy kötetéből szép számmal lehetne még citálni. Végig kimaradt a „kulturális lejtő”, jobbra szelidültek a német hatást eltúlzó megfogalmazások: ami előbb „valószínű” volt, „elképzeltető”-vé, a tagadás megerősítésé gyengült. Az új stílári kifejezések tehát határozott békülénységet, tárgyalási hajlandóságot árulnak el Délkelet-Európa irányába.

Nagyon fontos már most, hogy az újonnan bedolgozott illusztráló anyag a régi tartalmi összefüggést bővítette ki. Településtörténet és etimológiák, képzőművészeti adatok és hadtörténeti tények hatalmas tömegben vonulnak fel, hogy lehető teljességgel mutakozzék meg a végül mégiscsak döntő jelentőségűnek tartott német kulturális befolyás, ha a megfogalmazás most nem is olyan erős mint korábban. Megvan pl. az a Bleyertől származó gondolat, amely szerint a középkorvégi magyar kódexirodalom a hazai német városok írásbeliségének hatására jött létre, hogy a Mátyás-kori udvari humanizmus gyökeretlen és hatástalan volt, a hazai reformáció történetében a német polgárságé a döntő szó, s értesülünk, hogy a költő Zrínyi szellemének kiformalására Bécs hatott legdöntőbben. Folytathatnánk a téves állítások listáját azal, hogy Valjavec lebecsüli a reneszánsz kor magyar—olasz kapcsolatait és a felvilágosodás korában a francia hatásokat, végezhetnénk olyan tények felsorolásával, amelyeknek egy ekkora terjedelmű munkából nem lett volna szabad kimaradniok, de a hosszas részletezés helyett célsebb lesz a hibák két közös okára rámutatni, s a rövidség kedvéért csak ezekkel foglalkozni.

Mindkettő a régi koncepcióból került át változatlanul. Az egyik a magyarországi német polgárság kulturális szerepének véleményünk szerint helytelen megítélésében áll, a másik a német „Közép-Európa” művelődéstörténeti helyzetének teljesen hibás felméréséből fakad. Nem nehéz belátni, hogy mindkét teherteret még Bleyer és Steinacker örökségeként nyomja Valjavec könyvét, és mikor magyar irodalomtörténeti szempontból kritikát mondunk, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a „kulturális lejtő” és más rosszszemlékű szavak után a régi teória tartalmi, szerkezeti hatásától is meg kell szabadulni, ha a német—magyar kapcsolatokat valóban európai perspektívában, reálisabban, nyugat-német és magyar szempontból egyformán kielégítően akarjuk ábrázolni.

A polgársággal kapcsolatban a minket érdeklő terület lehatárolása érdekében mindekenélőtt azt szögezzük le, hogy a magyarországi német irodalom a magyar irodalom-

történetet csak a XVIII—XIX. század fordulójáig érdekli. Ami ez után, a hazai népek nacionalista korszakában történik, magyar szempontból a nemzetiségi kérdés történetébe tartozik. Megítélése elsősorban történeti feladat még akkor is, ha a szépirodalmi művek teljes megértéséhez irodalmi jártasság szükséges.

Az első német telepések megjelenésétől a XVIII—XIX. század fordulójáig terjedő időszakban a hazai polgárság irodalmának történeti értékelésében nézetünk szerint az az egyedül helyes kiindulópont, hogy a németül beszélő városi lakosság Magyarországon a társadalmi szerkezet általános fejlettségének megfelelő polgári funkciót töltött be. Ezen a legkevésbé sem változtat, hogy nyelve a nemesi uralkodó osztályétól és a város környékének szlovák, magyar vagy román jobbágyaiétól különbözött. A városi lakosság egészének vagy egy részének nyelvi elkülönülése ma persze tudományos probléma, de megoldását a különbség történetiellen kiélézés helyett csak a rendi struktúra összefüggésében végzett vizsgálat hozhatja, amit még nem végeztünk el. A német nyelv megtartásának feltételeit ugyanis — a nyelvcseré általános törvényszerűségein túl — a befogadó régi magyar államtól adományozott rendi privilégiumok jobban biztosították, mint a német nyelvterülethez fűződő kapcsolatok és a frissen érkezett bevándorlók. Az a vélemény pedig, amely a hazai városi fejlődés XV. századi megtorpanását a német városi lakosság gyorsan előrehaladó elmagyarosodásával vagy elszlovákosodásával magyarázza, teljesen figyelmen kívül hagyja a hazai történeti tendenciákat, és a német polgárságnak olyan kultúra-teremtő erőt tulajdonít, amit a faji mítoszok világába tartozik.

A hazai német városi kultúra nagy irodalmi teljesítményei, Honterus és Stöckel, Frölich és Windisch művei a hazai viszonyok adta kereteket egyáltalán nem feszítik szét, hanem a kor színvonalának megfelelően betöltik azt, és nem helyezendők magasabb szintre, mint ahol Kolozsvár, Kassa vagy Debrecen XVI—XVIII. századi magyar íróinak értéke áll. Annak a kultúra-közvetítő szerepnek a jelentőségét, amelyet a német polgárság anyanyelvének segítségével végeztett, erősen eltúloztottnak tartom. Nem hiszem, hogy egy löcsei vagy szebeni század diák sokkal többet hozott haza a német nyelvterület akadémiaiáiról, mint egy debreceni, vagy a Thurzók és az Illésházyak akármelyik szlovák alumnusa. Az előadások, a tudomány és az irodalom nyelve Magyarországon és a Birodalomban jórészt latin volt még, s aki szükségét érezte, magyar létére is megtanulhatott németül, mint pl. Szenci Molnár Albert. Ugyanígy tanultak angolul a XVII. századi

magyar puritánusok, és tanult franciául Pápai Páriz Ferenc.

A régi Magyarország gazdasági, társadalmi és politikai fundamentumán egyszerre több nép irodalma fejlődött a XVIII. század végén uralkodóvá váló nacionalizmusig. Azóta minden nemzet igyekezett a XIX. század előtti korszak írásbeli készletéből kiválasztani azt, amit különösen sajátjának mondhat. Az anyanyelvi anyag nem adott különösebb vitára okot, legfeljebb az történt, hogy a két- vagy háromnyelvű hazai szerzők egyszerre több nemzeti irodalmának történetében szerepeltek. Már sokkal nehezebb kérdés annak eldöntése, hová sorolandók be a latin művek, melyeknek irodalmi nyelvét mindenkiértette: a magyar vagy a szlovák irodalomba tartozik-e Révay Péter, a történetíró és Bél Mátyás, a polihisztor, magyar vagy szász író-e Brenner Márton, a hazai történeti tudatot a XVIII. századig meghatározó olasz Bonfini első kiadója? Nyilvánvaló, hogy ezek is többfelé oszthatók el, de világos az is, hogy írói működésüknek csak egy-egy részlete tárgyalható kimerítően a nemzeti irodalmak keretében. Munkásságuk egésze a régi magyarországi kultúra irodalmi megnyilatkozása, melynek története épebb és egységesebb, nagyobb és színesebb bármelyik belőle kivált nemzeti irodaloménál.

Az anyag nemzeti szempont szerinti differenciálását közmegegyezéssel már elvégeztük, és felépítettük a szerény kezdetekből egyre erőteljesebb, önállóbb és terjedelmesebb anyanyelvi irodalmak történetét. Azt hiszem azonban, hogy gondolni kellene az integrálásra is, és meg kellene próbálni az egész régi írásbeli kultúra szintetikus áttekintését, vagy legalábbis állandóan tekintettel kellene erre lenni, ha a nemzeti irodalmak történetét írjuk és összehasonlítjuk. Ha az idővel állandóan kiterjedő nemzeti irodalom csúcsára állított gúlahoz hasonlítható, a magyarországi irodalom gúláját a talpán állónak lehet mondani, melynek hegye a nemzetiségi viták komor légkörében vész el. Ebben az egyre keskenyedő építményben helyezkedik el a német és a magyar polgár, a szlovák és a magyar nemes irodalmi kultúrája, melynek szintjeit az illető társadalmi vagy népi csoportnak a rendi szerkezetben elfoglalt helye és vallási hovatartozása határozza meg leginkább. A keskenyedés mértékét, a régi Magyarország irodalmi műveltségének lassú elsorvadását pedig az szabja meg, hogy milyen mértékben önállósodnak, erősödnek a nép-nemzeti kultúrák.

A régi magyarországi összlakosság közös írásbeli műveltségének létezését és történetének néhány vonását azért emlitem, mert Valjavec a német polgárságot igazában csak a település- és a „népesség”-történet oldaláról ábrázolja, kultúráját és annak hatását a

környezetre egyszerűen német befolyásnak minősíti. Hosszan előszámolja a németiség városait és falvait, aggódva szemléli, hogyan vesztí el lassanként ősei nyelvét, hogyan hagyja el szokásait, melyeket magasabb rendűeknek tart a befogadó országban ismerteknél, számon tartja még a vándorló mesterlegényeket is, akik itt vagy ott alkalmilag felütötték sátorfájukat. Éppen csak szóba kerül azonban az a rendkívül érdekes kérdés, hogy milyen történeti szakaszokon át fejlődött a hazai német polgárság magyarországi rendi és nemzeti tudata, amely egyebek között bizonyára hozzájárult, hogy a városi lakosság a XIX. században rohamosan elmagyarosodott. Az előtanulmányt a kérdés feldolgozásához már megírta Karl Kurt Klein, aki az erdélyi szászok és a cipszerek gót-géta-dák áltudományos lezármaszítás-hitének eredetét mintaszerűen tisztázta (*Transsylvania*. München 1963. 90–139.). Beszélni kell persze a XV. századi Szepesszombati Krónikáról is, amelyben igen korán, félre nem érthető határozottsággal nyilvánul meg a hazai németiség nemzeti-rendi tudata. Még további kérdés, és a régi Magyarország keretében elvégzendő összehasonlító feladat, hogy milyen okokból és hogyan indul meg az ország népei között a vetélkedés az őslakos büszke címéért — de tény, hogy megindul. (Otrokocsi Főris Ferenc, Szentiványi Márton stb.)

A hazai német polgárság teljesítményeit az iparban, a kereskedelem, a bányászatban és a gazdasági élet más területén senkinek nem jut eszébe kétségbe vonni, és elismeréssel tekintünk a városi élet minden kulturális emlékére. Miután azonban a polgárság ősei a mesterségbeli készséget német hazájukból magukkal hozták, és az újban meglepedve századokon át gyakorolták, itteni honosok lettek, és nagyon jellemző, hogy rendi-nemzeti tudatuk XVII. századi kifejtői tagadták, hogy elődeik a Birodalomból jöttek volna, és hogy eredetük azonos lenne az ország határain túl lakó németekével.

Összefoglalva: a hazai német városok kulturális hatását senki nem tagadhatja, irodalmi értékeit mindenki elismeri. Az az állítás azonban, amely e hatást és irodalmat minden további nélkül egyszerűen németnek minősíti, és, ha kimondatlanul is, a „össznémet népiség” termékének nyilvánítja, teljességgel elfogadhatatlan. A magyarországi német irodalom csak a hazai rendiség viszonyai között értelmezhető és írható meg, s ebben az összefüggésben egyenesen kíváncsok is történetének minél alaposabb feltárása. Nem tagadom, hogy egyes esetekben a német nyelv megkönnyítette a kulturális javak útját, a felvevőképesség határát azonban nyilvánvalóan a hazai viszonyok szabták meg.

Nagy kérdés ezek után, hogy milyen kultúrjavakat tudott átadni a német „közép”



Délkelet-Európának és a magyar irodalomnak, most már nem a határokon belül, hanem kint, mit engedett át és mit tartott vissza a német „kulturális szűrő” (Valjavec), vagy pontosabban: milyen minőségűek voltak azok a művelődési és irodalmi hatások, amelyek Németországból és Ausztriából hozzánk eljutottak.

Igen fontosnak tartom, hogy az 1945-ös összeomlás után újjáéledt nyugat-német tudományban a hitleri korszak imperialista gögje, a legszűkebbébb nacionalizmus önimádata után nyíltan és őszintén beszélnek német visszamaradottságról, fejlődésbeli késésről, ha a régi birodalom viszonyait bizonyos korszakokban, így a XVI–XVIII. században a „nyugatot” képviselő Angliával és Franciaországgal vetik egybe. Az elmaradás okai: Németország széthullása, a fejedelmi centralizáció hiánya, a polgári fejlődés megrekedése, a harmincéves háború, a világtengerek kereskedelméből való kimaradás eléggé ismertek, semhogy bővebben kellene beszélni róluk. A német gazdasági, társadalmi és politikai gyengeség tette később szükségessé, hogy a fejlődésben megrekedt területek uralkodói a felvilágosodott abszolutizmus korszakában felülről reformálják meg országaikat és így vezessenek be olyan rendet és intézményeket, amelyeket nyugaton a társadalom spontán, természetes mozgása hozott létre. A német elmaradottság rányomta bélyegét a szellemi életre, a vallásosság formáira, a tudományra és persze az irodalomra is, melyet francia és angol mintákat követve szívós munkával kellett a XVIII. század folyamán polgári szellemben megújítani.

Bleyer és Steinacker egyszerűen eleve felteszik a „nyugat” valamint a német „közép” történetileg adott kulturális egyenrangúságát, és követi őket ebben tanítványuk, Valjavec is. Márpedig éppen az európai kultúrtörténeti helyzet teljes figyelmen kívül hagyása a fő oka annak, hogy a szerző véleményünk szerint a lényegét illetőleg helytelenül ítéli meg a magyar–német kulturális és irodalmi kapcsolatokat; ezzel függ össze, hogy csak formálisan tud korszakokat megállapítani, és teljesen képtelen a művelődés különböző területei között fontossági sorrendet megállapítani. (A kvalitatív elemzést a legkevésbé sem pótolja az előszavaknak az a tétele, hogy a német hatás nem mindig „a haladást” közvetítette Délkelet-Európa irányába.) A kapcsolatok lényege ugyanis abban keresendő, hogy a német „közép” és az ettől keletre húzódó sáv viszonylatában a nyugattól különböző fokon, de egyképpen elmaradott két zóna került érintkezésbe egymással.

A magyar–német irodalmi érintkezés egész történetét ebből a szempontból bajos lenne most áttekinteni. Az 1526-ig terjedő időszakra vonatkozólag elég talán annyit meg-

jegyezni, hogy a középkori német hatás érdemileg korántsem olyan jelentős, mint Valjavec első kötetének terjedelméből gondolni lehetne, hiszen pl. a magyar állam történetírása szinte teljesen független tőle, Prága és Krakkó XIV–XV. századi befolyása nem egyszerűen német belső ügy; ami pedig a XIX. századot illeti, a német irodalmi befolyás túlsúlyát egyre inkább kiegyenlítette a francia és az angol. A német, pontosabban birodalmi és osztrák hatás klasszikusnak mondható korszaka ezek szerint a XVI–XVIII. századra esik, arra az időszakra, amikor Közép-Európa elmaradottsága egészében a legnagyobb mértékű.

Ebben a korban Délkelet-Európa számára éppen elmaradott jellege miatt tudott sok tekintetben példa lenni a német kultúra (irodalom és tudomány), amely egyetemeivel, vallási ortodoxiájával, latinul polihisztorkodó tudósaival, elidegenedett fejedelmi udvaraival az óceán melletti országok fejlettségével szemben a legszembetűnőbben jeleníti meg a kontinentális Európa visszamaradott kultúrájának vonásait. Nyilvánvaló, hogy példája zsinórmérték lehetett Délkelet-Európában. Ellenpróbaként azt említem, hogy az igazán termékeny mozgalmak és jelenségek, a kartézianizmus, a puritánizmus, Zrínyi életműve francia, holland, angol és olasz indítékokkal kapcsolatosak. Mikor aztán a német fejedelemségek politikájában és a társadalmi életben felülkerekedett az elmaradottság megszüntetésére irányuló törekvés, a mozgalom kész példaként kinálkozott Délkelet-Európa számára, ahol gyakran szerényebb keretek között, több évtizedes késéssel, de lényegében ugyanaz a fejlődés indult meg, mint a német Közép-Európában.

Azt hiszem, az elmondottakból elég világossá vált, hogy minden elfogultságot félretéve, a történeti változások iránt nagyobb fogékonyságot mutatva át kell rajzolni Európa kulturális zónáinak térképét, mert csak ezután értelmezhető a múltbeli valóságban a magyar–német kapcsolatok természete, melynek alapos, történeti kidolgozását különben — éppen a kapcsolatok nagy száma, fontossága és valóban európai perspektívája miatt — a magam részéről a legnagyobb mértékben kíváncsnak tartom. Valjavec kétségtelenül jóindulatú, de kellőképpen át nem dolgozott új munkája, valamint a múltat és a jelent őszintén feltáró tanulmánykötet alkalmas arra, hogy a helytelen, sőt káros teóriáktól terhes múltat lezárja, és talán jó lesz arra is, hogy belőle kiindulva nagyobb megértés fejlődjék ki a nyugat-német délkelet-kutatás és a magyar irodalomtörténetírás között.

Az a megállapítás, hogy a német városok lakossága a régi Magyarország keretében maradéktalanul betöltötte a polgárság funkcióját, egyenesen arra sarkall, hogy minél beha-

többan foglalkozunk e sajátosan kelet-európai jelenséggel, s ennek kapcsán az irodalom és a társadalom többnyelvűségével, az idegen származás és a hazai rendi tudat megnyilvánulásai és más hasonló problémákkal-Európa kulturális zónáinak történetileg hű, új feltérképezése és a régi Magyarország irodalmi (kulturális) egységének problémája mellett a Habsburg-birodalomban élő irodal-

mak közös vonásainak felkutatása a számos kérdés között kétségtelenül olyanok, amik mindkét felet érdekelné fogják. A magam részéről csak kívánhatom, hogy az azonos tudományos kérdések iránti közös érdeklődés a korábbinál szorosabb kapcsolatot eredményezzen a nyugat-német és a magyar kutatás között.

*Tarnai Andor*

## ALBERT TEZLA: AN INTRODUCTORY BIBLIOGRAPHY TO THE STUDY OF HUNGARIAN LITERATURE

Cambridge, Massachusetts 1964. Harvard University Press. XXVI, 292 p.

„Két kultúrában nevelkedni és élni” — így fogalmazza meg a kisebbségi sors alap-problémáját munkájának előszavában a bibliográfia amerikai magyar származású szerzője. Egyszerre két kultúrában, amelyek közül az egyik állandóan, kézzelfoghatóan jelen van mint az emigráns-lét természetes közege; a másik rejtettebb életet él, megnyilvánulásai szűkebb, esetleg pusztán családi körre korlátozódnak, de szívós és ellenálló, mert a tudat és a lélek mélységeiből táplálkozik. A gyermekeit mostoha módjára kitaszító és mégis felejthetetlen, távoli magyar haza tájai, népi dallamok, nóták és táncok, aratási mulatság, háromszínű lobogó, jelszavak, melyeknek tartalma konkrét jelentésüknél sokszorosan több, mesék a magyar huszárról és a bakonyi erdőről: ilyen hazulról hozott és dédelgetve őrzött emlékek élnek és hatnak tovább a következő nemzedék tudatában is. Mert Tezla Albert szülei azzal a másfél millió föld és munka nélküli magyarral vándoroltak ki az Újvilágba, akiket a század elején az egykori Osztrák-Magyar Monarchia bűnös, tudatosan népellenes politikája száműzött őseik földjéről. S hogy milyen nehéz szívvel váltak meg a hazai tájtól, arról nemcsak a keserves-panaszos kivándorló nóták tanúsíthatnak, hanem azok a sokáig, mindhalálig melengetett emlékek is, melyeknek hatása alatt az Egyesült Államokban született és nevelkedett Tezla Albert egyre bensőségebb kapcsolatra került a magyar irodalommal. A chicagói egyetemen angol irodalomtörténeti tanulmányokat folytatott, s ekkor figyelte fel arra, mint írja, hogy irodalmunk — más nemzetekéhez viszonyítva — milyen hűen tükrözi a nép életét, mert nagy íróink, kevés kivétellel, a népből vagy a hozzá közel álló rétegekből származnak. A nyugati világ tehát — folytatja a gondolatmenetet Tezla — nem juthat el a magyarság problémáinak megértéséhez irodalmának alaposabb ismerete nélkül. S amikor a szerző, magyar irodalomtörténeti tanulmányokba kezdve, ha-

zájában a kutatást akadályozó legelemibb gyakorlati nehézségekkel találta magát szemben, megérlelődött benne az elhatározás, hogy a magyar irodalmi romanticizmus eredetével kapcsolatos vizsgálódásait egyelőre félbeszakítja, s először egy bibliográfiai útmutatót szerkeszt a magyar irodalom tanulmányozásához a nyugati országok, elsősorban az angol nyelvterület számára, mind ez ideig nélkülözött alapvető segédeszközt adva ezzel mind a kutatók és egyetemi hallgatók, mind az érdeklődő nagyközönség kezébe.

A két kötetre tervezett vállalkozás első kötete, az általános, bevezető rész elkészült. Előttünk fekszik ez az izléses kiállítás, nagy hozzáértéssel s egyúttal szívvel-lélekkel szerkesztett kiadvány. Érezzük, hogy Horváth Jánoshoz intézett ajánlása nemcsak a magyar irodalomtudománynak, hanem a magyar öházának, egész népünknek is szól. Egy magyar származású amerikai állampolgár „hálaáldozata” azért, amit gyermekkorától kezdve a magyar kultúrától és irodalomtól kapott. S hogy ezek a kegyetes érzések éppen egy bibliográfiában öltöttek testet, arra csak azt jegyezzük meg, hogy a magyar irodalom és művelődés külföldi megismertetését és népszerűsítését az adott körülmények között alig szolgálhatná valami hasznosabban, mint ez a könyvészeti tájékoztató. Nem tudunk példát említeni még csak hasonló vállalkozásra sem: a magyarul nem tudók, ha irodalmunkról akartak tájékozódni, a magyar vonatkozásban megbízhatatlan és felületes nagylexikonokra, elszórt népszerű cikkekre, legjobban esetben a külföld számára írt, aránylag kis példányszámú magyar irodalomtörténeti művek adataira és bibliográfiai hivatkozásaira voltak utalva. Tezla gondolatát voltaképpen nekünk magyaroknak illett és — saját jól felfogott érdekünkben — kellett volna jóval korábban megvalósítanunk. Bizonyos, hogy az alig felmérhető erkölcsi haszon mellett anyagi ráfizetéstől sem kellett volna tartani.